

УДК 373.1:37.032

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ

Щербакова Н. М.

У статті характеризуються шляхи формування пізнавальної самостійності учнів. Обґрунтовується значення організації самостійної навчально-пошукової діяльності школярів.

Ключові слова: пізнавальна самостійність, педагогічні умови, самостійна навчально-пошукова діяльність, предмети гуманітарного циклу.

В статье дается характеристика путей формирования познавательной самостоятельности. Обосновывается значение организации самостоятельной учебно-поисковой деятельности учащихся.

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, педагогические условия, самостоятельная учебно-поисковая деятельность, предметы гуманитарного цикла.

The article describes ways of forming cognitive independence of students and substantiates the role of organization of independent learning and explorative activities of schoolchildren.

Key words: cognitive independence, pedagogical conditions, independent learning and explorative activities, liberal arts.

Актуальним завданням, яке стоїть перед школою сьогодні, є забезпечення належного рівня підготовки учнів, здатних до виявлення активності, самостійності, самореалізації та творчої праці в сучасному мінливому світі. У зв'язку з цим особливого значення набула проблема розвитку пізнавальної самостійності учнів.

Мета статті – презентація результатів дослідження проблеми формування пізнавальної самостійності у процесі навчання.

Пізнавальну самостійність науковці (П. Блонський, Д. Богоявленська, В. Буряк, М. Махмутов, О. Савченко та ін.) розглядають як один із видів самостійності, що характеризується вмінням сприймати інформацію, осмислювати її, створювати нову проблему та розв'язувати її власними силами, а також як свідому мотивованість дій, їх обґрунтованість, здатність людини бачити об'єктивні підстави для того, щоб діяти відповідно до власних переконань (І. Бех, А. Матюшкін, А. Смірнов, С. Рубінштейн та інші).

Перебудова освіти спрямована, перш за все, на формування вміння учнів самостійно здобувати знання й використовувати їх на практиці. Ці завдання, як свідчать дані досліджень автора та досвід прогресивної педагогічної практики, можливо вирішувати у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

Гуманітарна освіта сприяє накопиченню знань, практичних умінь і навичок, які є важливим засобом формування світогляду, розумового розвитку та морального виховання людини. Викладання гуманітарних дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах, як зазначає І. Підласий, дозволяє цілеспрямовано використовувати надбання національної й світової культури, поєднувати відповідні цілі навчання з цілями виховання і розвитку в один загальний напрям формування людини й громадянина [2, с. 141]. Важливо наголосити на тому, що саме предмети гуманітарного циклу, зокрема історія й література, допомагають учням пізнати світ, людей і себе, вчать їх логічно мислити, сприяють формуванню механізмів самоорганізації, саморозвитку, творчого пошуку, умінь відходити від стереотипу і прагнути до самостійного вирішення проблем.

У межах шкільного навчання предмети гуманітарного циклу дають унікальну можливість занурення учнів у культуру минулого і сучасного, залучаючи одночасно інтелект і емоційну сферу. Так, література, на переконання науковців (О. Бандура, Н. Волошина, А. Градовський, О. Ісаєва, А. Лісовський, Г. Токмань та ін.), може відкрити учням найтонші нюанси рухів думки й почуття, може допомогти їм

проникнути в глибини пізнання світу. Вивчаючи історію, як показує аналіз науково-методичних праць (К. Баханов, О. Пометун, О. Фідря та ін.), учні не лише засвоюють нову інформацію, але й вчать виявляти власне ставлення до ідей, загально-людських та національних цінностей на основі опрацювання та відбору певного матеріалу, що потребує від школярів умінь аналізувати факти й судження.

Спираючись на психолого-педагогічні дослідження з проблеми (Г. Ващенко, Л. Виготський, М. Данилов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, І. Лернер, М. Махмутов, В. Онищук, П. Підкасистий, О. Савченко, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін.), у нашому дослідженні було виділено три компоненти пізнавальної самостійності: емоційно-мотиваційний, змістово-когнітивний, процесуально-вольовий й схарактеризовано пізнавальну самостійність як інтегровану якість особистості, що включає елементи когнітивної та емоційно-вольової сфер учня.

Важливими шляхами формування пізнавальної самостійності, як свідчить наш досвід, є: організація самостійної навчально-пошукової діяльності, розв'язання пізнавальних завдань різних типів, поєднання активних та інтерактивних методів навчання з використанням комп'ютерних технологій, встановлення у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу міжпредметних зв'язків.

Організуючи самостійну навчально-пошукову діяльність, з метою формування пізнавальної самостійності, ми враховували як зовнішні, так і внутрішні фактори її організації у єдності. Зовнішніми факторами вважалися функції вчителя щодо створення певних умов: забезпечення у навчальному процесі позитивної атмосфери, налагодження діалогу між учнями та вчителем, врахування суб'єктного досвіду школярів тощо. Внутрішніми факторами організації самостійної навчально-пошукової діяльності були пізнавальні можливості учнів, їх готовність виконувати самостійні навчально-пошукові дії: *орієнтовні* – вміння аналізувати завдання, співвідносити його із власними можливостями; *виконавські* – прагнення до досягнення результату та *контрольно-оцінні*, які призначені для активного самоаналізу власної навчальної діяльності.

Організація самостійної навчально-пошукової діяльності – обов'язкова та постійна умова на кожному уроці. Проте її зміст, форми і види потрібно змінювати відповідно до теми, мети та конкретних завдань уроку. Позитивного результату можна досягти тільки за умови використання різних форм організації самостійної навчально-пошукової діяльності учнів: колективної, індивідуальної, парної, групової.

Важливим у формуванні пізнавальної самостійності є використання *різних типів завдань*, розв'язання яких сприяє розвитку самостійності, критичного мислення учнів. Ми пропонуємо завдання групувати за двома критеріями: за рівнем складності (інформаційні, дослідницькі) та відповідно до прийомів розумової діяльності учнів (завдання на аналогію, порівняння, на передбачення, структурування навчального матеріалу та інші).

Використання пізнавальних завдань *за рівнем складності* дозволить вчителю керувати пізнавальною діяльністю учнів на всіх її етапах. На початковому етапі, коли учень осмислює мету і значення роботи, а також на корекційному – коли необхідно здійснити контроль та оцінку дій. При цьому важливо забезпечити відповідність складності завдання сформованим в учнів умінням та навичкам розв'язувати їх, новизні інформації, яка викликає інтерес до неї. Так, на уроках з літератури та історії учням можна запропонувати розв'язати завдання як інформаційні (знайдіть у тексті, випишіть цитати тощо), так і дослідницькі (порівняйте, доведіть, висловіть власну думку тощо).

Друга група – пізнавальні завдання *за різними прийомами розумової діяльності*: завдання на порівняння, аналогію, структурування навчального матеріалу, на передбачення, на визначення власного ставлення до навчального матеріалу. Використання цих завдань забезпечить підвищення інтересу школярів до навчання, прагнення до здійснення самостійної навчально-пошукової діяльності, до виявлення наполегливості, узагальнення набутих знань, умінь критично їх оцінити.

Систематичне виконання учнями завдань різних за рівнем складності та відповідно до прийомів розумової діяльності сприятиме розвитку їхньої впевненості у власних силах, стимулюватиме бажання працювати та досягати результатів.

У процесі формування пізнавальної самостійності ми спиралися на поєднання активних та інтерактивних методів з використанням комп'ютерних технологій. Як

доводить наш досвід, активні методи навчання краще використовувати, коли учням потрібно засвоїти інформацію: читання навчального матеріалу (історичні документи, параграф підручника, художній твір тощо), розповідь вчителя, пояснення, відповіді на запитання, переказ та інше, а коли за мету ставиться перетворення цієї інформації, залучення учнів до спільної чи індивідуальної навчально-пошукової діяльності, до взаємонавчання, краще використовувати інтерактивні методи: дискусія, диспут, "мозковий штурм", метод "Прес", мікрофон, вільне письмо, кубування, імітаційні ігри тощо. Саме інтерактивні методи дозволяють організувати навчальний процес так, щоб здобуті знання поєднувалися з суб'єктивним досвідом учнів, ставали їх власними переконаннями. Використання інтерактивних методів навчання під час вивчення предметів гуманітарного циклу допомагає учням осмислювати особливості навчального матеріалу, проникатися почуттями літературних героїв, історичних персонажів, зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки, враховувати власний досвід, робити висновки. Саме це приводитиме до формування готовності самостійно добирати інформацію та до розуміння відображених явищ, процесів, осмислення їх, порівняння із сьогоденням.

Організуючи навчання з використанням інтерактивних методів, вчитель має можливість одночасно створювати умови для здобування та накопичування учнями знань та розвитку в них бажання навчатися. Як свідчать наші спостереження, зміни в переконаннях і розуміння змісту навчального матеріалу, здобутого на уроках історії та літератури, частіше приходять лише з реальним досвідом, якого можна досягти тоді, коли учень екстраполює події, які він сприймає, на себе. Крім того, використання інтерактивних методів дозволяє організувати міжособистісне спілкування і комунікації з учителем і однолітками, близькі до реальних.

З метою підвищення інтересу учнів до навчального матеріалу варто використовувати інтернет-ресурси, що дозволить учням виробляти вміння без допомоги вчителя здобувати нову інформацію під час здійснення самостійної навчально-пошукової діяльності.

Організуючи спілкування учнів з інтернет-ресурсами, вчитель створює ситуації, які інтенсифікують навчальний процес, спрямовують діяльність учнів на самостійний пошук відповідної інформації, забезпечують готовність презентувати її перед однокласниками. Використання комп'ютера дає можливість відкрити учням доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищити ефективність самостійної навчально-пошукової діяльності учнів, надати допомогу під час підготовки домашнього завдання.

Тобто поєднання у навчальному процесі активних та інтерактивних методів з використанням комп'ютерних технологій є необхідним для розвитку досліджуваної якості особистості. Самостійна робота учнів із комп'ютерними технологіями – важливий стимул у навчанні, що створює передумови для застосування практичних та інтелектуальних умінь, бо знання, які учні здобувають у результаті самостійної діяльності, засвоюються значно краще, ніж ті, які подаються в готовому вигляді. У процесі такого навчання учень буде не об'єктом, отримувачем інформації, а стане активним суб'єктом навчання, він матиме можливість самостійно здійснювати навчально-пошукову діяльність і конструювати необхідні для цього способи дій.

Підвищення рівня пізнавальної самостійності також залежить від поєднання знань з різних навчальних дисциплін (у тому числі гуманітарних) на одному уроці, встановлення міжпредметних зв'язків. Це мотивує учнів до навчання, розвиває пізнавальний інтерес, активізує мислення учнів, формує готовність до самостійної навчально-пошукової діяльності, у процесі якої розвиваються спостережливість, увага, самостійність та ініціативність.

Отже, використання різних шляхів формування рівня пізнавальної самостійності у комплексі забезпечує вплив на всі виділені компоненти цієї якості особистості. У навчальному процесі цей вплив відбувається як цілісна система, у якій всі елементи взаємопов'язані.

Література

1. Лісовський А. Деякі проблеми шкільної літературної освіти / А. Лісовський // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 4. – С. 4–6.

2. Пидласый И. П. Педагогика : учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлениям подготовки и специальностям в области "Образование и педагогика" : в 3 кн. / И. П. Подласый. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. Кн. 2: Теория и технология обучения. – 2007. – С. 141 : ил.
3. Павлютенков Є. М. Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях) / Євгеній Михайлович Павлютенков. – Харків : Вид. група "Основа", 2008. – 128 с.
4. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы: перспективы использования / И. В. Роберт. – М. : Школа-Пресс, 1994. – 205 с.
5. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів / Олександра Яківна Савченко. – К. : Радянська школа, 1982. – С. 6–18.
6. Щербакова Н. М. Формування пізнавальної самостійності учнів 7–9 класів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 "Теорія навчання" / Щербакова Н. М. – К., 2012. – 19 с.
7. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе / Галина Ивановна Щукина. – М., 1986. – 144 с.